

Varga Péter András

Materialitás és filozófiatörténet

Egy obskúrus esettanulmány a magyar filozófia történetéből
(Horváth Cyrill „kéziratban teljesen kidolgozott”
rendszerének keletkezése)*

„[I]dőbeli életük (filozófusok külső sorsa) elmúlt ugyan, de műveik (a gondolat, az elv) nem követték őket. [...] Nem vászon, vagy márvány, nem a papír, vagy a képzet és az emlékezet az az elem, amelyben őrzik őket; [...] hanem elemük a gondolkodás [...] örök lényege, ahová nem hatolnak sem molyok, sem tolvajok.”¹ Könnyű elképzelni, hogy e sorok papírra vetése vigaszként szolgálhatott azok fordítója, az Alexander Bernát-tanítvány Szemere Samu számára, hiszen őt az ígéretes pályakezds után – amint később nekrológiója fogalmazott – „[a]z élet egyáltalán nem kényeztette

A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa. Email: Varga.Peter@abtk.hu

- * A szerző ezúton is köszöni a *Tinta és szellem. A filozófiatörténeti hagyatékok és szövegkiadások módszertani problémái és filozófiai mélységei* című konferencián (2020. november 26.) tartott előadásához érkezett megjegyzéseket, különösen pedig a Mester Bélával és Szekér Barnabással folytatott beszélgetések tanulságait. – Írásom bevezető jellegű, filozófiatörténet-filozófiai gondolatmenetében támaszkodtam – közvetlen textuális függőség nélkül – legutóbbi könyvem megállapításaira és elemzéseire (lásd: Varga Péter András: *Mi a filozófiatörténet? A filozófiatörténet filozófiája a kontinentális filozófiában.* (Ergo). Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2020), melyeket ezúttal is megkísérlek továbbvinni a filozófiatörténet materiális dimenziójának irányába. – A tanulmány különösen, habár korántsem kizárólagosan, támaszkodik az Arcanum Digitális Tudománytár < <https://adtplus.arcanum.hu/> > kutatási infrastruktúra lehetőségeire. A bevett biográfiai lexikonokban és adatbázisokban fellelhető életrajzi információk forrásait nem hivatkozom külön, kivéve ha diszkusszió tárgyát alkotják (piarista szerzetesek esetén ezen biográfiai források közé beleértendő: Léh István: *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum / A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.* Szerk. Koltai András. (METEM Könyvek, 21). Magyar Piarista Tartományfőnökség – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1998).
- 1 Hegel Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások a filozófia történetéről. Első kötet.* Ford. Szemere Samu. (Filozófiai Írók Tára, új folyam 16). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958, 48–49. A szöveg hely eredeti megjelenésére hamarosan kitérek.

el”, és matuzsálemi hosszúságú életének második felében, 1949 után is csak mint szakfordító tudott érvényesülni.² Valóban kézenfekvő ezt a

- 2 Gábor Éva: Egy hosszú élet a bölcsélet szolgálatában. Szemere Samu 1881–1978. *Világosság*, 1983 (24):4, 226–229. – Szemere Samu önálló filozófiai ambícióiról árulkodik a hadba lépést követően megjelent gyűjteményes kötete: *Filozófiai tanulmányok*. Árkádia, Budapest, 1942. Ennek programadó nyitótanulmányában (önálló megjelenés: Tudományos gondolkodás és bölcséleti gondolkodás. *Budapesti Szemle* 1936 (241):703, 319–333) kirajzolódnak a filozófiatörténet-írói szerepen való túllépés igényének metafilozófiai körvonalai, amikor Szemere hitet tesz egy olyan filozófiafelfogás mellett, ami a filozófiát „teleológikus” [sic!], „értéktől meghatározott” gondolati tevékenységként tekinti, szembeállítva mind az értékmentes természettudományokkal, mind pedig az „értékre vonatkozó” kultúrtudományos gondolkodással (19). Ez a délnémet neokantiánus meghatározottságú metafilozófiai koncepció Szemere szerint pedig lehetőséget biztosít a „filozófiai gondolkodás logikai alkatá”-nak olyan meghatározására, ami már nem kötődik az egyes filozófiai rendszerekhez (6), ekképpen filozófiatörténet-írói tevékenysége Szemere számára *par excellence* filozófiaivá válhat(na). – Kevésbé ismert, hogy az 1946-tól akadémiai levelező tag Szemerét a háború után újraalakult, kérészéletű Magyar Filozófiai Társaságban nemcsak a három alelnök egyikévé választották a társaság 1946. ápr. 26-án tartott első, rendkívüli közgyűlésén (Prohászka Lajos és Várkonyi Hildebrand OSB – később: Várkonyi Dezső – mellett; lásd *Athenaeum*, 1945–1946 (31–32, új folyam):57–59), hanem Szemere 1947-ben a Társaság elnöke is lett (e társasági tisztségéről szemérmesen hallgat a *Magyar Életrajzi Lexikon* 1981-ben megjelent pótkötetében található Szemere-szócikk [748–749], sőt még az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* sem értesült Szemerének az elnökké történő előrelépéséről; lásd 6. kötet, 305–306). Utóbbi minőségében tartott nyitóelőadásában Szemere a Társaság 1947. évi rendes közgyűlésén, 1947. június 24-én a korábbi metafilozófiai és filozófiatörténet-filozófiai alapra építve próbált egy aktivista filozófiafelfogás, a filozófiának a körülötte zajló gyökeres társadalmi átalakulásokban való szerepvállalási lehetősége mellett érvelni: A tudomány objektivitásával szemben szerinte „az egyéni értékelés, egyéni meggyőződés kikerülhetetlenül determinálja a filozófiai gondolkodást” (Filozófia és demokrácia. *Athenaeum*, 1947 (33, új folyam):1–7, 6), ez azonban nem jár együtt relativizmussal, hanem a filozófiák pluralitása – Dilthey világnézet-tipológiájához hasonlóan – valamiképpen a megismerés pluralitásának deskriptív megragadására ad lehetőséget („sokoldalúbb és sokréteűbb az emberi szellem, semhogy kimerülhetne egyetlen szemlélésmódban”; 6). A filozófiai tevékenység gyakorlati relevanciáját pedig éppen ez a metafilozófiai, ill. filozófiatörténet-filozófiai szemlélet alapozhatná meg: mivel a „filozófia többféleségének természetszerű velejárója a különböző irányzatok bíráló magatartása egymással szemben” (7), ezért a filozófus különösen képesítve lehetne arra, hogy „a maga eszközeivel síkra szálljon a megtámadott humanum érdekében” (uo.). Helykeresési kísérlete dacára Szemerét 1949-ben *de facto* kizárták az Akadémiából (ún. tanácskozó taggá fokozták le), mire ő ugyanebben az évben felismerte, hogy „szükség van [Hegel] művei magyar fordítására”, hiszen „a marxizmus tudományos szintű tanulmányozása nélkülük nem valósítható meg” Vihar Béla: Beszélgetés Hegel magyar fordítójával. *Magyar Nemzet*, 1970 (36):213, (szeptember 11). Utóbbi tervét szerencséjére felkarolta Fogarasi Béla – aki Szemerével szemben kifejezetten sikeres volt az új intézményi pozíciók megszerzésében –,

hegeli gondolatot a *consolatio philosophiae* egy modern formájaként fel-fogni – mintegy szekularizált változataként a kincseknek „a mennyben, ahol sem moly, sem rozsda nem emészti meg, és ahol tolvajok sem hatolnak be, és nem lopják el”³ – a sorscsapásokkal oly gyakorta sújtott filozófusok szemszögéből; mármint felfogható lenne így, ha autentikusnak tarthatnánk. Ez a közismert idézet Hegel filozófiatörténeti előadásainak *A Megboldogult Barátainak Egylete*-féle, 1832 és 1845 között készült kiadásából származik (lényegében ebből a szövegforrásból dolgozott Szemere is), ami vállaltan kompilatorikus jellegű kiadás volt, mondatszintű szerkesztői beavatkozások árán hozva létre egy szintetikus szöveget.⁴ Ugyan a filozófiatörténeti előadások kritikai kiadása csak 2016-ban kezdődött meg a történeti-kritikai Hegel-összkiadáson (*Gesammelte Werke*) belül, s e vállalkozás 2020-ig is csak a második alkötetig jutott, annyit azonban már az előzetes jegyzetkiadások (*Ausgewählte Nachschripte und Manuskripte*) sorozatának 1986-tól megjelenő vonatkozó köteteiből tudhatunk, hogy e hegelinek vélt híres mondatok valószínűleg csak a filozófiatörténet-előadások filozófiatörténet-elméleti bevezetőjének 1820. évi iterációjában szerepeltek, már a következő szemeszterben kikophattak a szövegből, sőt a hegeli diktum egzisztenciális értelmezésének leginkább támpontjául szolgáló „filozófusok külső sorsa” közbevetés vélhetően csak szerkesztői betoldás, a hű tanítvány Karl Ludwig Michelet részéről, amiért így csak ő tud vigasz-garanciát vállalni (hacsak nem azokból a Hegel-kéziratokból származik, melyek neki még rendelkezésére álltak kompilatorikus tevékenységéhez, ám időközben elvesztek).⁵

amit Szemere részben Fogarasi művének németre fordításával hálált meg (lásd: Fogarasi, Béla: *Logik. Vom Verfasser autorisierte Übertragung von Samuel Szemere. Aufbau*, Berlin, 1956).

- 3 Mt 6, 19 (Simon Tamás László fordítása).
- 4 Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Erster Band*. Szerk. Karl Ludwig Michelet. Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten [...], 13. Duncker und Humblot, Berlin, 1833, 52–53 (Michelet az *Előszóban* maga tudósított a kiadás során követett elvekről, lásd kül. xii. skk.).
- 5 Vö. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Teil 1: Einleitung in die Geschichte der Philosophie. Orientalische Philosophie*. Szerk. Pierre Garniron – Walter Jaeschke. Vorlesungen. Ausgewählte Nachschriften und Manuskripte, 6. Felix Meiner, Hamburg, 1994, 47. Az egész ellenvetés hegeli tárgyalásából, melyből a fent diszkutált mondatok származnak, az 1823-as kéziratvariánsban már csak ennyi maradt: „A filozófia története nem valami elmúlttal foglalkozik. Az, amit ez a [tudomány]terület feldolgoz, igaz és örök. Az igazat a szellem legbelsőbb aknájából hozzuk a tudatba. Eme művek nem pusztán valami elmúltnak a képei, melyek az emlékezés templomában lennének felállítva.” (46–47.)

A hegeli filozófiától persze nem lehet teljesen idegen az a dialektikus struktúra, miszerint Hegel recepció- és hatástörténete nem független a kiadástörténetétől és annak anomáliáitól, azaz Hegel-értelmezésünk, sőt az e filozófia relevanciájába vetett hitünk – beleértve a *pars pro toto*ként választott fenti szöveghely esetleges vigaszjellegét – a tökéletlen, sőt esetenként inautentikus szövegkiadások eredményeiként jön létre, melyek így nem „írhatók ki” a tizenkilencedik és huszadik századi filozófia történetéből valamiféle ideális filozófiai konstrukcióra hivatkozva (aminek elérése szerencsére évtizedek óta ugyanolyan, nevezetesen beláthatatlan messzeségben van). Pontosabban szólva a teleologikus helyett inkább egy cirkuláris hermeneutikai struktúrát vélhetünk felfedezni itt, ami nem nélkülöz minden paradoxikus jelleget sem, hiszen éppen az bizonyul e kéziratkompilációk mozgatta dinamika hordozójának, aminek filozófiatörténet-filozófiai relevanciáját Hegel oly vehemensen tagadta, nevezetesen a képzet, az emlékezet, sőt, *horribile dictu*, a papír. Az alábbiakban a filozófiatörténet ilyen értelemben vett materialitásának felmutatására szeretnék kísérletet tenni egy, a magyar filozófia történetéből választott példa mentén, felhasználva az efemer historikus forrástípusok hozzáférhetőségének és a biográfiai (hálózat)kutatás lehetőségeinek javulása révén a recepciótörténeti mikrorekonstrukciók számára megnyílt távlatokat (utóbbi módszertani megjegyzést egyben értelmezhetjük a filozófiatörténet-írás saját materiális meghatározottságának példajaként is).

★

Szinte napra pontosan három évvel Hegel halált követően, 1834. nov. 8-án a frissen alakult pesti Tudós Társaság levelező tagjának választotta Horváth Cyrillt, a szegedi piarista líceum filozófiatanárát.⁶ A következő hónap közepén kelt köszönőlevelének szerénykedő megfogalmazásait – „Hogy nekem illy eléggé megbecsülhetetlen sors jutott, érdemeimnek tulajdonítani nem merem; mert eddig igen csekély jelekben mutatkozhatott hazámhoz vonzó szeretetem. [...] Pótolja most érdemeim fogyatkozását azon ígéret, melly által hajlandónak jelentem magamat az alaprajz pontos teljesítésére, valamint illő véghez vitelére mindennek, mi tehetségeimet felül nem mulja”⁷ – még betudhatnánk a szerénység korban kötelező tu-

6 Lásd: *A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 1835 (II. köt.), 81.

7 Horváth Cyrill levele a Tudós Társaság titoknokának (Döbrentei Gábor), Szeged, 1834. dec. 15.; Ms. MTA KIK RAL 101/1835.

dományos és általános társadalmi normájának; azonban egy év múlva hősiünk jól láthatóan bajba került, ugyanis a Tudós Társaság *Névkönyvében* nemcsak a tagok életrajzait, hanem aktuális munkásságainak jegyzékét is közölni tervezték,⁸ Horváth pedig mindössze egy színművet, a *Tirus* című tragédiát tudott felmutatni,⁹ amivel tiszteletdíjat nyert a Tudós Társaság 1833. évi drámapályázatán (a fődíjat Vörösmarty kapta), s ami okán Horváth Cyrillt rá egy évre levelező taggá választották („átolvasásuk is szörnyű fáradságba került [...] Sziveskedjék és méltóztassék Horváth Cyrill falba rugni [*sic!*] a múzsákat” – vélekedett a fiatal és a névtelenség jótékony homályába burkolódzó Gyulai Pál (1826–1909) majd két évtizeddel később filozófusunk egy másik drámájának esztétikai értékéről).¹⁰

- 8 Már a Horváth külföldjáról döntő, 1833. nov. 2–15. között az Urak utcája 612. (Petőfi Sándor utca 3.) szám alatt ma is álló ún. Trattner-Károlyi ház első emeletén ülésező IV. közgyűlés úgy határozott – egy év eleji kezdeményezésből kiindulva –, hogy a tagok „a' társaság' kebelén kívül készült munkáik' jegyzékét adják bé évenként [...], hogy ebből a' haza lássa, mennyiben iparkodnak a' társak, a' magyar nyelv' előmozdításán 's ismeretek' terjesztésén”; valamint hogy „a' Névkönyvbe ez is belé tetessék” *A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 1835 (II. köt.), 43–44.
- 9 Eredeti kiadás (a pályadíj részeként): Horváth Cyrill: *Tirus. Szomorújáték öt felvonásban. (Eredeti játékszín, 2)*. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1834. (Vörösmarty munkája ugyanezen sorozat nyitókötetként jelent meg.) Horváth halála után e drámáját is újra kiadták az öccse, az ítéltáblai tanácselnök Horváth Döme (1819–1899) szerkesztésében, aki fiatalkorában maga is írói ambíciókat dédelgetett, s kulturális tevékenysége részeként korábban is segítette bátyja irodalmi disszeminációját. A kiadást ifj. Horváth halála miatt végül az utóbbi fia, a szintén táblabíró Horváth Béla és filozófusunk rendtársa, Kovács Antal (1862–1925) rendezték sajtó alá: Horváth (szerk.): *Horváth Cyrill szépirodalmi munkái. Első kötet*. Szilárdi László, Kecskemét, 1900, 3–141.
- 10 Eredeti (anonim) kiadás: Alföldi színműtár, kiadja Horváth Döme [...]. *Pesti Röpivek*, 1850 (1):6, 186–188, 187. A recenzió bekerült a Gyulai Pál élete végén készült gyűjteményes kiadásba (ekkor az egykori recenzius már majd' kétszer olyan idős volt, mint az annak idején ifjontai hévvel – és név nélkül – bírált Horváth, akinek a recenzió azt is tanácsolta: „éltesebb létére ne alkalmatlankodjon nekünk”; uo.). Talán ez az utóbbi körülmény vezette Gyulait arra, hogy az eredeti recenzió szövegét külön jelölés nélkül finomítsa: „Sziveskedjék Horváth Cyrill kerülni a múzsákat” (Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok*. Első kötet. Franklin-Társulat, Budapest, 1908, 11; a kötet nem tartalmazza az eredeti megjelenés helyét). – Gyulai terminológiai választásaitól eltekintve, még a Horváth Döme-féle poszthumusz kiadást (lásd 9. lj. fentebb) sajtó alá rendező Kovács Antal (1862–1925) sem vélekedett engedékenyebben Horváth drámáinak inherens esztétikai értékéről az általa szerkesztett kiadás előszavában: „Nem a színpad nyer ezek kiadásával, hanem az irodalomtörténet s a kritika, mert az összegyűjtés által [...] a kutató rámutathat századunk harminczas és negyvenes éveinek drámairodalmi törekvéseire, írójuknak, a szobájába zárkózott szerzetesnek, az életet s az embereket nem ismerő tájékozatlanságára, szóval arra, hogy a lelkesedés nem pótolja a hivatottságot s megjelölheti azt a negatív eredményt: hogyan nem kell drámát írni?” *Horváth Cyrill szépirodalmi munkái*, ii., jelöletlen oldal.

„Különb időkben írt munkáim’ nagyobb része nem rég tűznek tápláléka lett, mivel mostani műnézetemnek meg nem felelt. A’ még munkában, vagy csak alaprajzban levőkkel is ez történhetik, ha a’ végső próbát ki nem állják. És épen ez az oka, hogy róluk itt említés nincs. Csupán a’ világra jutottakat tartom figyelemre méltónak.” – vágta ki magát Horváth szorult helyzetéből stílszerűen kéziratban maradt válaszlevelének tanúsága szerint, ami annyira meghathatta a Társaságot, hogy még az év szeptemberében rendes taggá is választották (ekkor nem kerülhette el a székfoglaló előadás megtartását 1837. aug. 31-án *A philosophiai rendszerek méltatása* címmel, amely Horváth első [!] filozófiai publikációja lett).¹¹ Megjegyzendő egyébként, hogy Horváth dolgozata nagyfokú tartalmi – habár talán nem szövegbeli – egyezést mutat egy obskúrus kortárs bajor líceumi filozófiatanár és -igazgató, Franz Anton Nüsslein (1776–1832) poszthumusz filozófiatörténeti előadásainak elméleti bevezetőjével.¹²

11 Horváth Cyrill: *A’ philosophiai rendszerek’ méltatása*. In Schedel Ferencz (szerk.): *A’ Magyar Tudós Társaság’ évkönyvei 1836–1838*, Magyar Kir. Egyetem, Buda, 1840, 60–86.

12 Vö. Aymold (szerk.): *Lehrbuch der Metaphysik nebst einem Grundrisse der Geschichte der Philosophie nach der Grundlage von Dr. Franz Anton Nüsslein’s Vorlese-Heften [...]. Zweite Abtheilung: Geschichte der Philosophie*. Karl Kollmann, Augsburg, 1837, 1–12. A feltételezhető befolyásolás kiterjed a filozófia kvázi-arisztotelianus fogalmára, a kritika, a kultúra és az egyéniség szerepére a filozófiatörténet filozófiai problémájának kezelésében, valamint e probléma aszimptotikus megoldása, miközben Horváth nyilvánvalóan nem ambicionálta a konkrét történeti vizsgáldást, illetve – státuszához képest meglepő módon – kevésbé mutatkozott fogékonynak a teológiai perspektívák iránt, mint szintén katolikus, habár nem klerikus kollégája (F. A. Nüsslein intellektuális és biográfiai felekezeti hovatartozásának forrásához lásd: Rudolf Eisler: *Philosophen-Lexikon. Leben, Werke und Lehren der Denker*. Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1912, 509). A poszthumusz kiadó – Nüsslein dillingeni kollégája, a fizikatanár és líceumigazgató Johann Baptist Aymold (1709–1853), aki korábban maga is közreadott filozófiai munkákat – bevallottan korabeli filozófiatörténeti kézikönyvet használt fel a birtokában lévő tömör előadáskéziratok történeti bemutatásainak dúsítására, így érthető, hogy Nüsslein műve a korabeli filozófiatörténeti irodalom perifériáján maradt; azonban meglepő módon éppen ezt a kötetet sporadikusan recipiálták a korabeli magyar iskolafilozófiában. Lásd: *Literaturai Lapok* (Kassa), 1837 (2):4, 13. (jan. 27.); *Hasznos Multságok* (Pest) 1837:16, 124. (febr. 22.), ami magyarázhatja Horváth konkrét érdeklődését. A biográfiai kézikönyvekben nem szereplő Aymold életút-adataihoz lásd (biográfiai törzsadatok alapján): *Schematismus der gesammten Diöcesan-Geistlichkeit des Bisthums Paßau [...]*. Paßau: Peter Ambrosi, 1827, 20; valamint *Schematismus der Geistlichkeit des Bisthums Augsburg für das Jahr 1854 [...]* Augsburg: F. C. Kremer, 1854, 196. – Utóbbi körülmények valószínűsítik Horváth forrásának azonosítását, habár megjegyzendő, hogy az egyetlen rendelkezésünkre álló nyom Horváth elszólásszerű, bibliográfiai adatok, sőt keresztnév nélküli névutalása a dolgozat vége felé (i. m., 82), ami egyaránt vonatkozhat F. A. Nüsslein más munkáira, sőt akár

Horváth tudományos művei később is vékonyan csörgedeztek, a művek jegyzékére vonatkozó ismételt megkeresést hősünk 1838-ban megint csak azzal hárította el, hogy „a’ mi még sajtó alatt nem volt, az tűzre is kerülhet”.¹³ Ezek a kibúvók azért is jelentőségteljesek, mivel a munkák jegyzékéről döntő akadémiai határozat explicit módon kiterjedt a kéziratban lévő művekre is: „[h]a ki abban [a jegyzékben] valamely még kéziratban levő vagy csak készülő munkája’ címét is béjelentené, akkor azon tudósítás azt is meg fogná előre említeni”.¹⁴ A feltett szándék ellenére a *Névkönyv* először 1839-ben tudósított a tagok „magányos”, ti. a társaság körein kívül végzett, azaz nem az osztályüléseken felolvasott, pályadíjakra készített vagy egyéb módon a társaság által finanszírozott, pl. külföldi kutatóúti munkáiról.¹⁵ Ebben az 1831 és 1837 közti időszakra kiterjedő jegyzékben pedig ironikus módon két-három kézirat is szerepelt Horváthtól: egyrészt Horváth egy drámája, ami nominálisan az 1838. évben jelent meg nyomtatásban,¹⁶ azonban valóban létezett kéziratként, hiszen Horváth sikertelenül próbálkozott vele a Tudós Társaság 1837. évi drámapályázatán, másrészt pedig az 1837-ben tartott székfoglaló előadás, amelynek megjelenése 1840-ig húzódott.¹⁷ A rákövetkező évben Horváth jegyzéke egy drámakézirat mellett egy filozófiai kézirattal (*Philosophiai vizsgálat Spinoza’ rendszere felett*) is kecsegtetett.¹⁸ Ugyan előbbi napvilágot látott még nominálisan 1839-ben,¹⁹ a Spinoza-értekezést azonban hiába keressük Horváth megjelent műveinek jegyzékében (habár a [Buda]pesti Egyetemen két alkalommal, az 1864–1865. és az 1877–1878. tanévekben tartott olyan szemináriumot, ahol Spinoza filozófiáját egy másik újkori bölcselelével összevetve vizsgálta). A következő évi jegyzékből el is tűnik a Spinoza-kézirat, helyét pedig irodalmi tételek, köztük a megjelent dráma

– felekezeti-filozófiai szempontból is – még F. A. Nüsslein testvérére, a kantiánus-eklektikus filozófiaprofesszor és katolikus pap Georg Nüssleinre (1766–1842) is.

- 13 Horváth Cyrill levele a Tudós Társaság titoknokának (Toldy Ferenc), Szeged, 1838. máj. 20.; Ms. MTA KIK RAL 217/1835.
- 14 *A’ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 1835 (II. köt.), 43–44.
- 15 Lásd: *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv 1839-re* [kötetszámozás nélkül; 1839], 122–149.
- 16 Horváth Cyrill: *Kuthen kún király. Szomorújáték öt felvonásban.* (Horváth Cyrill színművei, 1). Grün János, Szeged, 1838.
- 17 Lásd: *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv 1839-re* [kötetszámozás nélkül; 1839], 135.
- 18 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1840-re* [kötetszámozás nélkül; 1840], 183.
- 19 A korabeli recenzens szerint: „egy borongó, unalmas mű, homály- és dagályból összeszöve”. *Figyelmező az egyetemes literatura’ körében*, 1840 (4):89, 633. hasáb (szeptember 29.)

veszi át.²⁰ Az 1842. évben azonban ismét megjelenik egy filozófiai kézirat-tétel (*Értekezés a' pantheismusról*),²¹ és az ilyen tételek ezentúl rendszeres részét alkották Horváth Cyrill beszámolási repertoárjának (pl. *Theismus*,²² *Rationalismus*).²³ Azonban azok a címek tűnnek igazán érdekesnek, melyekből egy *nagyívű filozófiai szintézis* körvonalai kezdenek kibontakozni, ami a filozófia hagyományos diszciplináris területei érintené (feltűnő módon ezeket a tételeket Horváth részint nem a „K[ÉZ]I[RAT]”, hanem a „Készülőben” kommentárral látta el): *Psychologia*,²⁴ *Ismetan* (azaz ismeretelmélet),²⁵ *Észtan*.²⁶

Mindez csak azért tűnhet különösnek, mert a szóban forgó időszak alatt filozófusunk – aki 1830 óta a szegedi piarista líceum tanára volt (sőt 1847-ben annak igazgatójává is előlépett) – alig tudott megjelent filozófiai publikációkat felmutatni. Pontosabban az akadémiai szerepléseiből kinőtt publikációs tevékenysége, amelynek a Tudós Társaság fórumai adtak otthon, talán megfeleltethetők a kézirat-tételek első csoportjának;²⁷ az ambiciózusabb programból, amiről a második csoport „készülőben” lévő kéziratei árulkodnának, semmi sem látott napvilágot (történetünkben némileg előre szaladva megjegyezhetjük, hogy Horváthnak egyetlen valódi könyvpublikációja sem jelent meg, noha, amint látni fogjuk, életének második felében igazán nem szűkölködött professzionális filozófiai stallumokban).

Mindez eddig a pontig akár egy szokványos történet is lehetne, más szavakkal a teljesítmény és az elismertség közti ilyen diszkrepancia a tudományon belül legalábbis nem feltétlenül rejt magában elméleti problémát. Horváth története azonban rövidesen nem várt fordulatot vett, ami

20 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1841-re* [kötetszámozás nélkül; 1841], 55.

21 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1842-re* [kötetszámozás nélkül; 1842], 56.

22 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1844-re* [kötetszámozás nélkül; 1844], 64.

23 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1846-ra* [kötetszámozás nélkül; 1846], 68.

24 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1843-re* [kötetszámozás nélkül; 1843], 205.

25 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1846-ra* [kötetszámozás nélkül; 1846], 68.

26 *M[agyar] Tudós Társasági Névkönyv [...] 1848-ra* [kötetszámozás nélkül; 1848], 75.

27 Horváth Cyrill: Az Isten és világ közötti viszonyról. Első időszak: pantheismus. In Schedel Ferencz (szerk.): *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei 1838–1840*, Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1842, 57–97 (az 1840. aug. 27 és szept. 7. között ülésező 14. közgyűlés fogadta el közlésre, lásd uo. 86.); Horváth Cyrill: Az isteneszme eredetéről. In Schedel Ferencz (szerk.): *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei 1842–1844*, Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1846, 40–65 (beterjesztve 1843-ban, lásd uo. 10); valamint a Bach-korszakot követően megjelent, de elvileg még 1847-ben benyújtott: Horváth Cyrill: Az isteneszme eredetéről. II. Rationalismus. In Toldy Ferencz (szerk.): *A Magyar Tudós Társaság évkönyvei 1844–1847*, Cs[ászári-] Királyi Egyetemi Nyomda, Buda, 1860, 94–136. (vö. 66).

azt metafizikai elméleti szempontból is érdekessé teszi, sőt ami talán a filozófiai kézirat fogalmától sem volt független.

Először is Horváth, aki a forradalmat követően a pesti piarista líceumban és rendközpontban működött (leszámítva egy rövid szegedi kitérőt 1859-ben), egy valószínűtlen pillanatban, a Bach-korszak redukált tudományos nyilvánosságának színterén olyan cikksorozattal lépett föl, ami igényében és talán tartalmában is a reformkorban született nagyívű, „készülőben” lévő kéziratokhoz volt köthető. Az először egy akadémiai évközi gyűlésen, 1850. november 23-án felolvasni kezdett értekezés nem kevesebbre, mint „a bölcséleti eszmék’ szentélyéhez” vezető kérdések tisztázására vállalkozott, egyben konfrontatív módon célba véve a „vajjon lehetséges-e a magyar’ philosophia vagy nem” vitakérdést (e tevékenység állapota Horváth őszinte jellemzése szerint a többi tudományokéhoz képest „pangásnak szokott nevezetni”).²⁸

Horváth vállalkozása a filozófia („bölcshészet”) egészének propedeutikus jellegű bemutatására irányul, amit az elkövetkező évek során még négy összefüggő részben,²⁹ túlzás nélkül állíthatóan (kis)monografikus terjedelemben valósított meg. Horváth a tizenkilencedik század derekán kézzelfogható metafizikai problémák közül nemcsak a filozófiatörténeti kakofónia és teleológia problémáját érzékeli („a’ bölcshészet’ története [...] némellyek szerint merő egyéni vélemények’ gyüleménye; mások szerint ellenben olly fokokként fejlődő szervezet, mellynek határain belül mindenik bölcsélet szükségképi folyomány az előbbiekből”),³⁰ hanem azt affirmálja és egy általános metafizikai princípiummá emeli: „A’ bölcséletek minden időben különböztek, és most is különböznek egymástól.” (Uo.) Ennek alátámasztására Horváth egy tagadhatatlanul hegelianus elemeket mutató dinamikus-genetikus pszichológiát vázol (amelynek részletesebb kifejtését is adja a cikksorozatban): az ember „a belsőleg egyre fejlődő ösztöne” első „megperczenésekor” emelkedik ki a valósággal lévő eredeti egységéből is onnantól kezdve az abban tapasztalható ellentmondásokat, beleértve fundamentálisan az önmaga és a „valóság közötti meghasonlást” igyekszik integrálni (cclxxxv.). Szempontunkból

- 28 Horváth Cyrill: A’ bölcshészet eszméjéről. *Új Magyar Muzeum* 1/2 (1850), cclxxxi–ccc, cclxxxiv.
- 29 A rákövetkező részek (lásd még 28. l. fentebb): Horváth Cyrill: A’ bölcshészet eszméjéről. A’ bizonyosságról. *Új Magyar Muzeum*, 1852 (2): 2, 311–330 (felolvasva: 1852. jan. 26.); Horváth Cyrill: A’ bölcshészet eszméjéről. Az igazság és a bizonyosság’ egysége. *Új Magyar Muzeum*, 1853 (3):2, 369–386 (felolvasva: 1853. júl. 16.); Horváth Cyrill: A’ bölcshészet eszméjéről. *Új Magyar Muzeum*, 1854 (4):1, 184–192 (felolvasva: 1853. dec. 5.); valamint: Horváth Cyrill: A’ bölcshészet eszméjéről. *Új Magyar Muzeum*, 1854 (4):1, 365–379 (felolvasva: 1854. febr. 13.).
- 30 Horváth: A’ bölcshészet eszméjéről, I. Id. kiad. cclxxxv.

figyelemreméltebb, hogy Horváth ezt az elvet az egyszerre érvényesnek és hiányosnak tartott korabeli filozófiai rendszerekkel való szembeállása megfogalmazására használja, amely rendszerek között nemcsak egy diffúz, még a neoscholasztika megjelenése³¹ előtti arisztotelianus-tomista filozófiai hagyomány, valamint a klasszikus német filozófia válfajai jelennek meg, hanem a metafizikai probléma pragmatikus tagadása is („kik a' bölcsészetet, görög nevezetének czélzásánál fogva, erőnek erejével gyakorlati tudományyá akarják csinálni”; cclxxxvii–cclxxxviii.). E filozófiai hagyományok kritikájához Horváth alapvetően az esszenciális, illetve szükségszerű állítások demarkációjának lehetőségével kapcsolatos szkepticizmusra utal, míg a magyar filozófiai hagyományban mindig is erőteljesen jelen lévő gyakorlati filozófiával szemben elnapolja a vitát.

Ezek az állásfoglalások talán levezethetők lennének Horváth általános filozófiai affiliációjából, annál is tanulságosabb viszont, amit a kor megkerülhetetlen viszonyítási pontjáról mond: „A' bölcsészet tudomány az istenről mint általános szellemről. E' meghatározás szerepel Hegelnél és az őt meghaladni kívánó theistáknál.” (cclxxxviii.) Horváth tehát (nominálisan) egyaránt elutasítja a jobbhegeliánus spekulatív teizmust is, attól is egyenlő távolságra horgonyozva le saját metafizikai projektjét: „Hol is kellene inkább őrizkednünk a' merevült egyoldalúságtól, mint a' bölcsészetben?” (Uo.) Saját álláspontja annyiban nem formátlan, hogy a filozófiát határozottan tudománynak tartja. A filozófiát azonban szerinte az ismeret nem határozza meg tartalmilag, hanem csak szisztematikus-aléthikus általánosságában: „a' bölcsészet, tartalmi oldalát tekintve, tudomány az igazságról” (cclxxxix). Ez a mondat egyszerre közhelyes és előlegezi meg diffúz módon a Trendelenburg-féle metafizikai programot, amely éppen ezekben az években lépett fel a filozófia újradefiniálásának igényével egy *second-order*, a tudományok praxisára irányuló ismeretelméleti tevékenységként.³²

31 E folyamatról összefoglalólag lásd: Peter Walter: Die neuscholastische Philosophie im deutschsprachigen Raum. In Emerich Coreth – Walter M. Neidl – Georg Pfligersdorffer (szerk.): *Christliche Philosophie im katholischen Denken des 19. und 20. Jahrhunderts. Band 2. Rückgriff auf scholastisches Erbe*, Styria, Graz, 1988, 131–194. Ehelyütt is érdemes hangsúlyozni, hogy Horváth a felekezeti filozófiák történetírása szempontjából azért is érdekes lehet, mert annak még a katolikus neotomizmus recepciója előtti állapotot rögzíti, amely egyben a tizenkilencedik századi poszthegeiánus filozófia általános útkeresésének időszakára esik.

32 Lásd: Klaus Christian Köhnke: *Entstehung und Aufstieg des Neukantianismus. Die deutsche Universitätsphilosophie zwischen Idealismus und Positivismus*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986; Frederick C. Beiser: *After Hegel. German philosophy 1840–1900*. Princeton University Press, Princeton, 2014; valamint Varga: i. m. 166. skk.

Az 1837-es székfoglaló előadásához hasonlóan Horváth ezen szövege sem tekinthető teljesen originális műnek, ami jól megmutatkozik abban, ahogyan szerzőnk a saját metafizikai álláspontjának alapját adó felfogást, nevezetesen a filozófiának az ismeret tartalmától való elhatárolását próbálja meg artikulálni:

Jól meg kell jegyezni, úgymond [...], hogy a' bölcsészet sem nem egyedül tartalma, sem nem egyedül alakja, hanem egysége, tehát a' bizonyosság és igazság' egysége által különbözteti meg magát a' tudás' egyén nemeitől. Mert a' mi az igazságtól elkülönített bizonyosságot és a' bizonyosságtól elkülönített igazságot illeti, ezek olly határozatok, mellyek a' tudás' egyéb nemeiben is előfordulnak; a kettő' egysége [...] teszi egyedül a' bölcsészet' megkülönböztető jellegét.³³

Itt fogalmazza meg Horváth a tanulmányorozat metafizikai alapkri-
tériumát: igazság és bizonyosság kölcsönös egységét (amely még a harmadik rész alcímében is megjelenik) – és amely rész *egészében idézet*, melyet Horváth ugyan maga is idézőjelek között szerepeltet, azonban szerzőjét (a fenti idézetünkben az „úgymond” után következő ellipszisben) szemérmesen csak „egy német bölcsész”-ként nevezi meg. Horváth hallgatása felesleges, hiszen Christian Martin Julius Frauenstädt (1813–1879), aki Horváth szerzőmegjelölés nélküli idézetének forrásaként azonosítható,³⁴ nem volt ismeretlen a kortársak előtt, igaz elsősorban mint a korban populárfilozófusként is recipiált Arthur Schopenhauer (1778–1860) személyes tanítványát és műveinek általa kijelölt kiadóját tartották számon, nem pedig az ezt megelőzően, még a negyvenes években született hegeliánus írásai okán, amelyekre Horváth támaszkodott.³⁵

Még egy figyelemreméltót tett Horváth ebben a cikksorozatban, nevezetesen egy frappáns explicit címkét vezetett be az itt bemutatott propedeutikai vázlatához:

Azon rendszer, mellynek álláspontjáról az eddig előadottak szerkesztve lőnek, concretismus nevet viselend. Már e' név is mutatja, hogy e' rendszer a' realismust, idealismust [...] is magába foglalja, de csak azon oldalakat illetőleg, mellyek bennök igazak, mert az ötletszerű aggatékok nem tartoznak a bölcsészeti szervezethez.³⁶

33 Horváth: A' bölcsészet eszméjéről, I. Id. kiad. cclxc.

34 Vö. Julius Frauenstaedt: *Studien und Kritiken zur Theologie und Philosophie*. Voss, Berlin, 1840, 18–19.

35 Megjegyzendő, hogy Horváth néven nevezi Frauenstädtot egy nominálisan még a reformkorban született, de csak azt követően megjelent munkájában is (Az istenszeme eredete, II. Id. kiad. 135).

36 Horváth: A' bölcsészet eszméjéről, I. Id. kiad. ccxcviii.

A rendszercímke egyébként először nem itt fordul elő Horváth írásában, hanem már ebben a funkciójában megtalálható – habár bárminemű magyarázat vagy kifejtés nélkül – egy bizonyosan a reformkorban megjelent írásban (még akkor is, ha egy másik, nominálisan szintén e korszakra datált szövegbe talán későbbi szerkesztői beavatkozás eredményeként kerülhetett).³⁷ Azt is érdemes megjegyezni, hogy e terminus maga is valószínűleg Frauenstädttől származhatott – erre utalhat legalábbis Horváth egyik későbbi írásának egy elszólasszerű idézete³⁸ –, habár kétségtelenül a nem német anyanyelvű Horváth lehetett az, aki a jelzőből rendszercímket konstruált (utóbbi agrammatikus voltára utal az is, hogy alig adatolható a rendszercímke-túlképzésre amúgy hajlamos német nyelvű filozófiai korpuszból).³⁹

A cikksorozat hatása nem maradt el, s ez a fejlemény még mindig jól elhelyezhető a professzionalizálódó magyar filozófia elvárt működés-módjában, hiszen főhősünk ebben e szövegcsoporthoz tulajdonképpen

- 37 Lásd Horváth: Az isteneszme eredete, I., Id. kiad. 43, valamint a második rész zárómondatában: „Miből ismét következik: hogy az emberbeni isteneszme nem munkája egyedül az istennek; hanem munkája úgy az embernek mint az istennek. És ez leend tárgya értekezésünk harmadik részének, a concretismusnak.” Horváth: Az isteneszme eredete, II. Id. kiad. 136 (utóbbi szöveg megjelenéséről lásd: 27. l. fentebb).
- 38 Horváth Cyrill: A pozitív és negatív filosofiáról VII. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1858 (18):3, 120–141, 130 (felolvasva: 1858. február 15). Az idézett Frauenstädt-mondat: „Az abszolútum vagy az univerzum eszméje a leggazdagabb, legkonkrétabb [*konkreteste*], legmélyebb és legintenzívebb gondolat.” (Frauenstaedt: i. m. 87). Horváth egyébként a saját idézetében e szó helyesírását latinizálta (*concreteste*), annak megfelelően, ahogy a rendszercímkejét ezidőtájt írta.
- 39 Alkalmi politikai filozófiai rendszercímkeként (a monarchizmus ellentétéként): „konkretizmus [*Concretismus*], ami alatt a szubjektum erős ragaszkodását és kötöttségét értjük a saját konkrét létezéséhez és saját absztrakt véleményéhez, valamint e szubjektum képtelenségét arra, hogy e nyomorúságon [*Jammer*], azaz saját magán felülemelkedjen és abból kilépjen”. Rudolf Müller: *Der Streit der Gegenwart in religiöser, ethischer und politischer Hinsicht, mit Beziehung auf Vergangenheit und Zukunft*. Szerk. Friedrich Richter. Richter, Berlin, 1841, 121, 2. l., vö. főszöveg. A szöveg kiadója Friedrich Richter (1807–1884) magdeburgi könyvkereskedő és (bal)hegelianus filozófus-teológus volt, azonosíthatatlan szerzőjét pedig a címlapon a svájci Aarau (Aargau kanton) gimnáziumi tanáraként nevezi meg. Hasonló értelemben, az individualizmus idioszinkretikus szinonimájaként találkozhatunk e terminussal a svájci sakkíró és műkedvelő filozófus Friedrich Capraez (1830–1890) egy pamfletjében: Friedrich Capraez: *Praktische Philosophie, und respektive (theilweise) Griffseligkeits-Philosophie*. [s.n.], Bern, 1870; a biográfiai kézikönyvekben és adatbázisban nem szereplő Capraez életéről lásd: Richard Forster: Friedrich Capraez – der Schweiz erster Schachpionier. *Schweizerischen Schachzeitung*, 2006 (3), 22–24. – A szó még sporadikusan előfordul – főleg esztétikai kontextusokban – a „konkrétság” értelmében, azonban nem *terminus technicus*ként, nemhogy rendszercímkeként.

beváltotta az 1840-es évekbeli *Névkönyvek*ben hírül adott pretenciót: még ha Horváth a mai mércével mérve nem is nevezhető eredeti szerzőnek (kortárs mércével nézve pedig termékenynek), tagadhatatlanul előttünk áll egy filozófiai teljesítmény a maga materialításában. Így gondolhatta Toldy Ferenc (1805–1875) is, aki 1835 óta az Akadémia titoknoka (főtitkára) volt, tudományszervező tevékenységét pedig a Bach-korszakban az *Új Magyar Muzeum* folyóirat (alapítva: 1850) szerkesztésével vitte tovább, amely orgánus Horváth cikksorozatának is otthont adott. „Nem szeretem ugyan a spekulativa philosophia e modorát” – írta Toldy néhány héttel a cikksorozat záródarabjának megjelenése után az ekkor már befolyásos irodalomkritikus Erdélyi Jánosnak (1814–1868) –, „de Horv[áth] C[yrill] oly mély gondolkodású fő, hogy midőn kisebbeket oly melegen méltatnak, nem lehet hallgatással mellőznünk őt.”⁴⁰

A felkérés háttérében a folyóirat 1854. áprilisi számában *Philosophiai mozgalmak* címszóval megkezdett furcsa vállalkozás állt, melynek célkitűzése a szerkesztői megfogalmazás szerint abban rejlett, hogy „ne csak az egyes munkák tartalmáról, hanem *philosophiai irodalmunk legújabb fejlődéséről* is, legalább *fő irányára* nézve, és pedig hogy ennek jelleme kitűnjék [...], adjon számot” az olvasóknak.⁴¹ A korabeli tudományos folyóirat-irodalom bevett műfaját, a gyűjtőrecenziót (*Sammelrezension*) követő sorozatban hét miniportré jelent meg két részletben (először Hetényi János [1786–1853], Purgstaller [Palotai] József SchP [1806–1867]; valamint Szontagh Gusztáv, [szigethi] Wurga János [1804–1875], Pauler Tivadar [1816–1886], Greguss Ágost és kakkukktójásként báró Dercsényi János [Lajos; 1802–1863], akire mindenképpen illett Toldy megjegyzése a kisebb jelentőségűekről); mindegyik portré a szerzőjük megjelölése nélkül, ámde alkalmanként véleménynyilvánító szerkesztői lábjegyzésekkel tarkítva. Az eredeti beharangozó nem ígért egy harmadik részt, de végül mégis napvilágot látott, szintén jelöletlenül, a nyolcadik pályakép Horváth Cyrillről.

A Toldy által kiszemelt recenziós, az ekkor már Sárospatakon tanárkodó Erdélyi – a szabadságharc leverését követő zavarodottság példajaként – azonban nem tudott hozzájutni az *Új Magyar Muzeum*hoz a főiskolán keresztül, ahol 1851 óta a bölcséleti katedra birtokosa volt („Kérem azért kegyedet”, írta még májusban Toldynak, „legyen szives, ugy is, mint szerkesztő, ugy is mint olyan, kit a dolog tudományilag érdekel, beszólni Emich kereskedésébe, hogy [...] ne csak a pénzt vegye föl, hanem

40 T. Erdélyi (szerk.): *Erdélyi János levelezése*. II. kötet. (A magyar irodalomtörténet forrásai, 3). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, 109.

41 *Új Magyar Muzeum*, 1854 (4):1, 305.

küldje is, a mi érte jár”).⁴² A felkérés a júniusi számra szólt, s a határidő közeledtével Erdélyi arra a sajtóságos döntésre szánhatta el magát, hogy a recenzálandó szöveg (teljes) ismerete nélkül is elvégzi a feladatát. A megjelent írásműben – ami bármelyik bölcsészhallgatónak becsületére válna, aki szerencsétlenségére valaha is a releváns források teljeskörű ismerete nélkül kényszerült egy témáról beszámolni – Erdélyi alig foglalkozik Horváthtal, annál több szó esik viszont a magyarság filozofikus alkatáról, annak a közmondásokban megnyilvánuló bizonyítékairól, valamint a (fél)professzionális magyar filozófiát az elmúlt évtizedekben lázban tartó hegelianizmus-vitáról, a filozófiai szövegek helyes olvasási módjáról s. í. t.⁴³

Horváth Cyrill recepciótörténete – és a filozófiai kézirat fogalmának az ebben betöltött metafizikai szerepe – szempontjából nem közömbös alaposan megvizsgálunk, hogy Erdélyi recenziójában milyen arányban lehetett jelen a fikció, magyarán Erdélyi milyen szövegeket ismerhetett főhősünktől, midőn Horváth egész életművének (!) bemutatására és értékelésére vállalkozott.

Erdélyi kísérőlevelének dodonai megfogalmazása – „Horváth Cz[yrill] bölcsészeti előadásait még most sem ismervén[?] egészben[?] exponál-nom épen nem lehetett.”⁴⁴ – még nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy Erdélyi ismerte a cikksorozat nyitódarabját, ami még 1850-ben jelent meg. Ráadásul Erdélyi 1839 óta az akadémia levelező tagja volt, tehát Horváthot e kontextusban személyesen ismerhette (habár ő az „I. Nyelvtudományi”, míg Horváth a „II. Philosophiai és társadalmi” osztály tagja volt). Másfelől az akadémiai könyvkiadás akribiájának köszönhetően tudhatjuk, hogy Erdélyi nem vett részt Horváth egyik felolvasoulésén sem, noha 1850. szeptemberétől – legalábbis október végéig – Pesten és Pomázon tartózkodott.⁴⁵ Erdélyi recenziója egyértelműen a szövegismeret látszatát igyekszik kelteni: indirekt módon utal a Horváth-cikksorozat első darabjának néhány tartalmi elemére, sőt egy helyütt idéz is belőle

42 T. Erdélyi: i. m. 111. Emich Gusztáv (1814–1869) 1841-ben megnyitott könyvkereskedéséből alakult 1868-ban az Athenaeum kiadó.

43 [Erdélyi János]: Philosophiai Mozgalmak. VIII. Horváth Cyrill. *Uj Magyar Muzeum*, 1854 (4):2, 13–29. Kritikai kiadás: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Szerk. T. Erdélyi Ilona – Horkay László. (A magyar irodalomtörténet forrásai, 10). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 15–25. – A szerzőség azonosításáért külön köszönettel tartozom Mester Bélának. A korszak magyar filozófiatörténetének és Erdélyi recepciótörténeti szerepének recens historiográfiájáról lásd: Percz László: A konstrukciótól a dekonstrukcióig. Az „egyezményes filozófiai iskola” historiográfiájához. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2019 (63):1, 59–64.

44 T. Erdélyi: i. m., 112.

45 Vö. uo. 5, 24.

(habár „elégge szabadon”).⁴⁶ Másfelől a Horváth-portré elején szereplő bibliográfiai hivatkozások egészében megegyeznek azzal, amit Toldy küldött Erdélyinek,⁴⁷ ráadásul Erdélyi az *Uj Magyar Muzeum* bonyolult bibliográfiai jellemzőiben, illetve annak az *Akadémiai Értesítő*höz való változó viszonyában sem látszik kiigazodni; arról nem is beszélve, hogy mit sem tud Horváthnak a reformkorban megjelent filozófiai (vagy akár irodalmi) munkásságáról. Erdélyi recenziójának valódi forrásait illetően árulkodó lehet megjegyzése egy napilapi tudósításról, ami Horváth 1850-ben tartott első előadásáról számolt be, azt „kissé unalmasnak” találva.⁴⁸

Erdélyi ebben a helyzetben úgy járt el, ahogy a proverbiális rossz diák is tett volna helyében. Egyrészt a saját külső (avagy egyszerűen csak kikövetkeztethető) benyomásaira hagyatkozott: Horváth „[h]allgatag, de mély gondolkodás embere [a filozófiának...]; s úgy lép elő, mint kell, nem a hangos journalistika napszerűsége előtt, hanem egy tudományos akadémia osztályüléseiben”.⁴⁹ Másrészt pedig, s ez válik döntő jelentőségűvé jelen írás szempontjából, Erdélyi *a biztonság kedvéért* dicsért, túlzó, ámde ellenőrizhetetlen módon (talán remélve, hogy a jóleső szuperlatívuszok miatt az érintett nem veszi alaposabban szemügyre a recenzió forráshelyzetét): „féltized óta legnyomosb philosophiai jelenség az ő értekezései”,⁵⁰ valamint megjelenik az ominózus rendszer-címke is: „concretismus” vagy „öszszerűség”.⁵¹ Egy következményterhes mellékmondatban pedig, ami Erdélyi saját forráshelyzete helyett érthető Horváth filozófiai munkásságára is, ezt mondta főhősünk feldicsért

46 Erdélyi: Horváth Cyrill. Id. kiad. 22., utolsó előtti bekezdés (a nyitó idézőjel lemaradt) ≈ Horváth, *A' bölcsészet eszméjéről I.* cclxxxiv. (a jelöletlen kihagyásokat tartalmazó idézés jellemzése a kritikai kiadás kommentárjából: Erdélyi: *Filozófiai és esztétikai írások.* Id. kiad. 912).

47 Erdélyi: Horváth Cyrill. Id. kiad. 21. Vö: T. Erdélyi: i. m., 109.

48 Erdélyi: Horváth Cyrill. Id. kiad. 23–24. A szóban forgó hírlapcikket sajnos nem sikerült azonosítani, mindenesetre Horváth előadásciklusának egy későbbi darabját hasonlóan minősítette az 1852-ben indult *Budapesti Visszhang*: „Ezen hosszú értekezés a tudós társaság két januári gyűlését töltötte be. A kik jelen voltak és ébren végig hallgatták, megerdemlik valóban a béketűrő philosoph nevet.” *Budapesti Visszhang az élet és irodalom köréből*, 1852 (1):7, (augusztus 15), számozatlan 1. oldal. Hasonló: „igen tudományos, abstract értekezés [...]” *Pesti Napló*, 1853 (4):937 (április 24). Erdélyi eljárás módjának értékeléséhez érdemes megjegyezni, hogy a *Pesti Napló*ban a Horváth előadásciklusának két utolsó darabjáról fellelhető kivonat tudósítások a terjedelmükhöz képest informatívak voltak, sőt még konkrét filozófiai (terminológiai) kritikát is megfogalmaztak; lásd: *Pesti Napló*, 1854 (5), 1223, (április 7); és különösen 1287, (június 14).

49 Erdélyi: Horváth Cyrill. Id. kiad. 21.

50 Uo. 28.

51 Uo. 22.

értékezéseiről: „melyekről ezuttal, megállapítatván a módszer és ajánlatatván ennek helyessége, *mint be nem végezettekről* félbeszakasztom észrevételeimet [...]”.⁵²

1860. október 26-án, megragadva az októberi diploma biztosította lehetőséget, a pesti egyetem bölcsészettudományi karának tanácsulése a magyar tanítási nyelv bevezetéséről határozott és rögvest javaslatot is tett a magyarul nem tudó tanárok lecserélésére.⁵³ Az egyetemi tanács még a hónap elején továbbterjesztette,⁵⁴ a helytartótanács pedig november elején jóváhagyta a kari névsort, amely Horváth nevét tartalmazta a filozófiai tárgyakat addig német nyelven tanító, prágai származású herbartianus filozófiaprofesszor Joseph Wilhelm Nahlowsky (1812–1885) helyén, akit még 1855-ben helyezett Pestre a császári adminisztráció, miután az addig Przemyslben (ma: Przemysl, Lengyelország) líceumi tanárként, majd Czernowitzban (Csernovic, ma: Чернівці, Ukrajna) gimnáziumigazgatóként tevékenykedő Nahlowskyt 1852-ben az olmützi (ma: Olomouc, Csehország) egyetem filozófiai katedrájára nevezte ki. A további kutatás feladata lenne azt feltárni, hogy Horváth minek köszönhette ezt a karrierugrást (még akkor is, ha, amint ezt cseh konkurensének példája is mutatja, a korban korántsem volt példátlan a gimnáziumigazgatótól az egyetemi katedrához vezető pálya; másfelől Horváth hat–hét tizenkilencedik századi elődje közül a katedrán legutoljára a rektori tisztségig is eljutó Szűts István György SchP [1756–1821] volt piarista szerzetes, leszámítva Purgstaller [Palotai] József kérésézetű kinevezését 1848 júniusában). Mindenesetre Horváthot 1863. júniusában véglegesítették,⁵⁵ és 1884. nov. 5-én bekövetkezett haláláig a filozófia nyilvános rendes professzoraként oktatott a (buda)pesti egyetem bölcsészettudományi karán. Az eleinte vidéki száműzetésbe vonuló Nahlowskyt egyébként kárpótlásként még 1862. októberében legfelsőbb

52 Uo. 28 (kiemelés tőlem; V. P. A.). – Erdélyi valamivel később külön is foglalkozott a kortárs magyar filozófiával: Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*. [Sárospataki Főiskola, Sárospatak, 1857; kritikai kiadás: *Filozófiai és esztétikai írások*, id. kiad. 25–142; ahol továbbra sem tűnt több konkrét mondanivalóval rendelkezni Horváthról, habár el sem hallgatta őt.

53 Lásd a privilegizált forráshelyzetből íródott korabeli egyetemtörténetet: Szentpétery Imre: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. (A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története, 4). Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935, 436 skk., 668.

54 Lásd pl. *Pesti Napló*, 1860 (11): 3219 (november 1). Amint ez a hírlaptudósítás is mutatja, az egyetemi vezetés szemében különösen a német előadási nyelv jelentett szálkát, hiszen „1848 előtt német előadások a pesti egyetemen nem voltak, legalább a bölcselmi és jogászati szakban nem”.

55 Lásd pl. *Sürgöny*, 1863 (3):144 (június 26), [1].

döntéssel a grazi egyetemre nevezték ki, ahol egészen 1878. májusában bekövetkezett nyugdíjazásáig működött.⁵⁶ Purgstallert pedig még 1858-ban provinciálissá választották, 1866-ban azonban elmeógyógyintézetbe került, ahol rövidesen meg is halt.⁵⁷

Horváth története pedig ezzel az egyetemi tanár kinevezéssel vett igazán egy meglepő, habár talán nem teljesen váratlan és témánk szempontjából mindenképpen tanulságos fordulatot. Korabeli recepciójában ugyanis, amennyire ezt efemer dokumentumok alapján rekonstruálni lehet, hamarosan megjelent az a tézis, hogy a Horváth hírnevét megalapozó filozófiai teljesítmény végső soron még csak *kéziratos formában, a kortársak számára egyelőre hozzá nem férhető formában* létezik. Ez a jellemzés tudomásom szerint először 1866-ban, röviddel Horváth egyetemi karrierjének megkezdése után bukkant fel a szélesebb néprétegeket megcélzó, de ismeretterjesztő tevékenységében korántsem színvonalatlan *Vasárnapi Újság* karácsonyi számának címlapján hozott, külön könyvomatossal illusztrált, egészoldalas laudációjában:

Bármily elevennek mutatkozott philosophiai irodalmuk mozgalma, fölötte kevés az, mit e nembeli irodalmunk eredetit volt képes felmutatni. Annál meglepőbb tünemény volt bölcsészeti irodalmunkban Horváth Cyrill, ki 'concretismus' szóval legjobban jelzett 'összeszerű' rendszerét szép számmal irt dolgozataiban következetes keresztülvitellel, szigoru módszerben fejtette ki. S e rendszer az, melyet kéziratban teljesen kidolgozott bölcsészetében már eddig a philosophia minden ágában kifejtett, elébb gymnáziumi, jelenleg egyetemi tanszékéről a legnagyobb következetességgel hirdet.⁵⁸

Az anonim cikk ezen állításának különlegessége jól látható, ha összevetjük az ugyanezen év elején egy másik időszak kiadványban megjelent, szintén címlapos és egy különböző – kevésbé sikerült – rézkarc-portréval illusztrált laudációval.⁵⁹ Ebben az írásban Horváth biográfiájának kötelező bemutatása mellett – melyet még hírlapírói

56 Nahlowsky grazi működésének adatait lásd: Ulf Höfer: Philosophen an der Philosophischen Fakultät der Universität Graz. In Thomas Binder – Reinhard Fabian – Ulf Höfer – Jutta Valent (szerk.): *Bausteine zu einer Geschichte der Philosophie an der Universität Graz. (Studien zur österreichischen Philosophie, 33)*. Rodopi, Amsterdam, 2001, 679–694, 687.

57 „Purgstaller agyának szálait összekuszálta a szünetlen szemlélődés fárasztó lelki munkája” – kommentálta az eseményeket 1872-ben „Spinoza” álnéven Mátrai (Ompolyi) Ernő a korabeli filozófiai élet seregszemléje részeként. *Budapesti Közlöny*, 1872 (6):96 [április 27], 766; az azonosításhoz lásd a 69. l-j-ben hivatkozott nekrológot).

58 *Vasárnapi Újság*, 1866 (13):51, (december 23), 617.

59 Lásd: *Hazánk s a Külföld*, 1866 (2):5, (február 4), 65–67.

indiszkrecióval is fűszereznek: nevezetesen főhősünk az Akadémia tiszteletbeli tagjává választásakor évi tiszteletdíjáról „oly kikötéssel mondott le, hogy ez nyilvánosság elé ne jusson”⁶⁰ – egy plauzibilis indokot neveznek meg a kultuszteremtési igyekezet legitimációjaként: Horváth patriotizmusát és iskolateremtő működését a pesti piarista gimnáziumban (utóbbi alátámasztására a szintén anonim szerző már ekkor tizenhárom állítólagos Horváth-tanítványt is felsorolt, köztük Dalmady Győzöt [1836–1916], a kor népszerű népies-vallásos költőjét, valamint Vámbéry Ármin [1832–1913] orientalistát, akinél e tény legalábbis nem alkotja a kulturális emlékezete központi részét). Érdemes hozzátenni, hogy Szinnyei József (1830–1913), akinél jobban kevesen értettek a magyar biográfiák rekonstruálásához és az érdemi teljesítmények azonosításához, a szócikkében Horváth pedagógiai erőfeszítéseit részletezte, miközben filozófiai működéséről hallgatott.⁶¹

Fontos látni, hogy metafizikai szempontból a kérdés nem abban rejlik, a korban mennyire volt vitatott vagy vitatható a Horváth-kultusz (nem is beszélve az utókornak a modern filozófia vártájáról végezhető értékeléseiről). Ugyan az 1860–1870-es években Horváth állami-egyházi karrierje még felívelőben volt (1863-ban a bölcsészkaron az ún. gimnáziumi tanárvizsgáló bizottság tagja, 1865-ben a császári birodalmi közoktatási tanács külső tagja, 1866-ban az Akadémia tiszteletbeli tagja, 1871-ben pedig a Szent István Társulat igazgatósági tagja⁶² lett), habár az első évtized végére hírnevének már repedések mutatkoztak – 1870 júliusában már Horváth ellenében a Télfy [Zima] Iván (János; 1816–1898) klasszika filológust választották a Bölcsészettudományi Kar dékánjának (1870–1875),⁶³ Horváth 1871-ben megszűntetett tudományosfolyóirat-alapítási terve megvalósíthatatlanul maradt;⁶⁴ s. í. t. –; a második évtized közepén pedig már a muzealizáló kultuszteremtésre helyeződött a hangsúly Horváth ötvenedik doktor jubileumának megünneplésével (igaz, utóbbi esetben a külsőségek között a díszoklevélen és díszvacsorán túl a

60 Uo. 66.

61 Lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái. IV. kötet (Gyalai–Hyrtl)*. Hornyászy Viktor, Budapest, 1896, 1152–1157. hasáb, különösen 1153–1153. hasáb.

62 Lásd: *Religio*, 1871 (1. félév), (április 5), 214.

63 Lásd pl.: *Pesti Napló*, 1870 (21):171, (július 27), 4.

64 Lásd pl.: *Ellenőr*, 1871 (3):352, (szeptember 17), 3. A folyóirat neve *Szemle* lett volna. Megjegyzendő, hogy csak egy évtizeddel később sikerült megszervezni az első magyar professzionális filozófiai folyóiratot, a *Magyar Philosophiai Szemlét* (1882–1891; lásd: Böhm Károly: Adatok a „Magyar Philos[ophiai] Szemle” történetéhez. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1884 (3):6, 459–474), amelynek kiadói között Horváth személyesen már nem szerepelt, habár a folyóirat szerkesztői-szerzői köré még több szálon kötődött hozzá (lásd 86. lj. lentebb).

falra függesztett babérkoszorús portré is szerepelt,⁶⁵ az eseményről pedig még a külföldi sajtó [!]⁶⁶ is tudósított). Eközben Horváthnak a nyilvánvaló világnézeti-politikai törésvonalak mentén rendeződő recepciója korántsem volt egységesen pozitív előjelű (az „idealista piarista” ragadványnevű Horváth, akinek a „philosophiai módszerek *akadályairól*” értekezni „kedvencebb tárgyai közé tartozott”,⁶⁷ „üres okoskodásait” adja közre;⁶⁸ sőt: „nehány csinos nyelvezetű, de okoskodásait a ködöt és leget taposó értekezést irt” és „az egyetemen igen szegényesen repraesentálja a bölcséletet; alakilag helyes, de tartalmilag meddő okoskodásokat üz”).⁶⁹ A metafizológiailag releváns aspektus ezeken túlmenően inkább abban

- 65 Lásd: *Pesti Napló. Esti kiadás*, 1875 (26):268, (november 23), 5]. Az itt szereplő tudósítással ellentétben az ünnepség nem ért véget Horváth „megható” beszédével (uo.), hanem a kari tanácsülés végeztével egy közeli étterembe vonultak, „hol vidám, s élénk közében a jubiláris vendéget pezsgő mellett szívélyesen éltetté[k]” *Vasárnapi Ujság*, 1875 (22):48, [november 28], 764).
- 66 Részletesebb tudósítás: *Neues Fremden-Blatt. Abendausgabe* (Bécs, Ausztria), 1875 (11):323, (november 23), 2; távirati stílusban: *Die Presse. Local-Anzeiger der „Presse”* (Bécs, Ausztria), 1875 (28):320, (november 20), 1; *Allgemeine Zeitung. Beilage zur Allgemeinen Zeitung* (Augsburg, Németország), 1875 (11):330, (november 26), 5151.
- 67 *Fővárosi Lapok*, 1868 (76):(április 1), 302.
- 68 *Figyelő*, 1872 (2):30, (július 28), 353. Az itt megszólaló György Aladár (1844–1906) egyfelől nem volt része a hivatalos magyar filozófiai intézményrendszernek (ekortájt újságíróként, később pedig a Központi Statisztikai Hivatal tisztviselőjeként dolgozott), azonban – Horváthtal ellentétben – kiterjedt peregrinációs tapasztalatai voltak: 1867 és 1868 között a németországi Tübingen egyetemének teológiai, 1868 és 1870 között Berlin egyetemének bölcsészettudományi karán tanult (lásd: Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5). Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2001, 90, 484), 1868 és 1871 környékére eső angliai és olasz tanulmányai nem azonosíthatók, vö. Sárközi Gabriella: *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken / Hungarian Students in England and Scotland 1789–1919*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 19). Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2013, 186; illetve az adattár-sorozat itáliai kötetének második része még nem jelent meg. A berlini egyetemen György tanulhatott akár Friedrich Adolf Trendeleburgnál (1802–1872) is.
- 69 *Ellenőr*, 1874 (6):203, (július 26), 2. E kritika nemcsak élesebb, hanem már az új idők jele volt, hiszen megfogalmazója, Závodszy (Széchy) Károly (1848–1906) ugyan 1873 és 1878 között még a folyóirat rovatvezetője, ill. segédszerkesztője volt, azonban nemcsak – György Aladárhoz hasonlóan – külföldön, a müncheni egyetem bölcsészettudományi karán tanult 1878–1879-ben (lásd: Szögi: *Németországi egyetemeken 1789–1919*. 443. [„Karl Závodszy”-ként]), hanem egy új veszélyforrásként a budapestivel rivalizáló, 1872-ben alapított Kolozsvári Egyetemen is, sőt 1890-től annak tanára volt (1905-ben átkerült Budapestre). Intézményi elfogadottságát tükrözi, hogy levelező akadémikus (1902) lett, még ha utóbbi nem is mérhető Horváth háromszoros (levelező, rendes, tiszteletbeli) elismertségéhez.

rejlük, hogy ennek a kontesztált kultusznak a fő pillérét a *filozófiai kézirat* mint az egyszerre létező, ámde nyilvánosan hozzáférhetetlen filozófiai teljesítmény materiális garanciája adta.

Olyannyira, hogy a filozófiai kéziraatra alapozott sajtóságos Horváth-kultusz átlépte az időszaki sajtóban lekepeződő közvélekedés határát és megjelent a filozófiai (pamflet)irodalomban, sőt az általános lexikográfiában – még Németországban is. 1871-ben Mátrai (Ompolyi) Ernő (1846–1897), akinek szépreményű karrierje később derékba tört (a pesti egyetemen szerzett filozófiai doktorátust és a kolozsvári egyetemen várt rá állás, ámde „egy könnyelmű lépésével örökre eltávolodott szépen indult pályájától”),⁷⁰ majd életének hátralévő részét hányattatások közepette, szegénységben élte le, még karrierjének első szakaszában megjelentetett egy rövid könyvecskét a preszókratikus filozófia történetéről. A meglepően színvonalas kommentált nemzetközi és hazai bibliográfiát, továbbá tartalmi rövid ismertetéseket és szemelvényeket hozó vegyes jellegű mű nagyívű előszavában Mátrai közvetlenül konfrontálódott a magyar tudományos élet filozófiátlanságának vádjával: „Szólhatunk-e egyáltalán magyar philosophiáról? [...] Eötvösnek a 19-dik száz uralkodó eszméiről irt, világirodalmi rangra emelkedett philosophiko-politikai művét és Horváth Cyrillnek sajtó alá jelenleg készülő sajtós rendszerét letudva, mindössze menynyi az, a mi bölcsészeti ideát eredetileg magyar elme termelt?”⁷¹ Ismét csak nem állítható a korabeli hírlapirodalom tükrében, hogy kritikátlanul elfogadták volna Mátrai párhuzamát az életművét már maga előtt tudó, 1866-tól akadémiaelnök báró Eötvös József (1813–1871) és Horváth között („Eötvösről tudjuk ezt, hanem Horváth Cirillről a legjobb akarat mellett sem mondhatjuk el”).⁷² Annál inkább figyelemreméltó viszont, hogy a manifeszt deficit kompenzációjára a Horváth kapcsán már

70 *Vasárnapi Ujság*, 1897 (44):51, (december 19), 872. Sajnos nem ismeretes, miben állhatott e ballépés, melynek formális-eufémisztikus leírását ettől a nekrológtól kezdve kritikátlanul és verbatim hagyományozza a biográfiai irodalom.

71 Mátrai Ernő: *A Philosophia Chrestomatheiaja. Szemelvények az ő, közép- és újkor jelentős philosophjainak műveiből. Első füzet. A Sokratest előző görög philosophia.* Aigner Lajos, Pest, 1871, xii.

72 *Szépirodalmi Közlöny*, 1871 (2):21, (január 26) 64. (kiemelés az eredetiben). – Eötvös egy héttel később halt meg, tehát ez az értékelés még nem a posztumusz kultuszteremtés perspektíváját idézi, csakúgy mint Mátraié, akinek műve az előző év végén kerülhetett nyomdába (az előző dátuma: 1870. december 8.). Eötvös (politika)filozófusi meritumairól a fent említett mű tekintetében, modern szemszögből és nemzetközi tekintéssel lásd: Gángó Gábor: *József Eötvös*. In Karl Acham – Georg Witrisal (szerk.): *Die Soziologie und ihre Nachbardisziplinen im Habsburgerreich. Ein Compendium internationaler Forschungen zu den Kulturwissenschaften in Zentraleuropa*. Böhlau, Köln, 119–123.

többször tematizált filozófiai kézirat fogalmára mint az egyszerre létező és nem létező rendszer materiális garanciájára hivatkoztak.

Ez a legitimációs érv rövidesen a művelt magyar nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált. „De hátra van még, a 'monumentum aere perennius' [ércnél maradandóbb emlék(mű); vö. Horatius], azon nagy munkája, a bölcsészet teljes kézikönyve, melyen ismert szakavatottsággal nagy ideje, hogy fáradozik”⁷³ – olvashatta a művelt magyar nagyközönség 1871-ben az 1859 és 1876 között a Szent István Társulat kiadásában megjelent *Egyetemes magyar encyclopaedia* vonatkozó kötetében, Horváth rend- és akadémiakustársának, Vass Józsefnek (1813–1873) tollából. Tanulságos kronológiai ellenpróba, hogy az 1859-ben indult *Ismerettár [...]*, ami 1862-ben ért a „Horváth” címszóhoz, ugyan már önálló szócikkben szerepelteti főhősünket mint a tudományos-egyházi elit tagját (említi még Horváthot egyébként a nyitóévben megjelent második kötet is a „[...] bölcsélet” címszóban az irányzati elköteleződés nélkül felsorolt magyar filozófusok között),⁷⁴ nem tud azonban Horváth filozófiai meritumainak sajtósági legitimációs stratégiájáról. A recepciótörténet ennél mélyebb rétegeiről tudósít az egy évtizeddel korábban a „Horváth” címszóhoz jutó *Ujabb kori ismeretek tára* főhősünk irodalmi munkásságának (nem túl dicső) értékelésével, azonban e szócikkbe már átszivárgott a filozófiai legitimációs stratégia (e megfogalmazás variáns egyben azt is mutatja, hogy e stratégia forrása részben a fent elemzett akadémiai beszámolóorozat kellett legyen): „Még egy pár szomorujátéka, 'Észtani dolgozatai ekkorig kéziratban vannak.”⁷⁵

A metafilozófiailag sajtósági legitimációjú filozófiai kanonizációs periódus másik végén áll a korabeli lexikográfia terjedelmi rekordere, a *Magyar Lexikon*, ami még épp időben ért Horváthhoz, hogy ne poszt-humusz kelljen számot adni főhősünkről: „Bölcsészeti értekezéseit az akadémia adta ki, nagy művének az ugynev. *konkretistikus* vagyis három egységes philosophiai rendszerre fektetett bölcséletnek egyik része, a logika könyvomatban már közkézen forog, de eddig napvilágot nem látott.” Ez a tudósítás nemcsak a legitimációs stratégia disszeminációja szempontjából releváns, hanem egy új érdemi mozzanattal is gazdagítja azt: Ugyan sajnos eddig nem sikerült megnyugtatóan azonosítani az

73 *Egyetemes magyar encyclopaedia. Kilenczedik kötet (Görögország története – Joachim)*. Szent István Társulat (Athenaeum), Pest, 1871, 274. hasáb.

74 Lásd: *Ismerettár, a magyar nép számára nélkülözhetetlen segédkönyv, mely a történelem, természet s egyéb tudományok és művészt köréből [...]*. VI. kötet (*Hermann – Magyar korona*). Heckenast Gusztáv, Pest, 1862, 87. hasáb; valamint II. kötet (*Betáblázás – Choliambus*) 1858, 296. hasáb.

75 *Ujabb kori ismeretek tára [...]*. Negyedik kötet [...], Heckenast Gusztáv, Pest, 1852, 388.

anonim lexikonszerző által említett litográf egyetemi jegyzeteket (amelyek létezésének valószínűségét talán növeli, hogy ezt a beszámolót kiemelésre méltónak tartotta Horváth egy kolozsvári nekrológírója is),⁷⁶ azonban ez a korban bevettnek számító felsőoktatás-technikai gyakorlat – az Edmund Husserl (1859–1938) hagyatékában fennmaradt könyvmatos jegyzetek alkotják pl. Carl Stumpf (1848–1936) pszichológus-filozófus egyik alkotói korszakának gyakorlatilag egyetlen dokumentumát⁷⁷ – tovább szűkítené azt a kulturális és ontológiai mezsgyét, ami Horváth virtuális filozófiai teljesítményét a hagyományostól elválasztja. A könyvmatos kiadások apropóján szólva pedig egy Horváth-tanítvány, Porzsolt Kálmán (1860–1940) egy tárcacikke még Horváth szubjektív indítékaiba – ha hihetünk a beszámolónak: saját érdemi recepciótörténetének visszatartása a poszthumusz korszakra – is betekintést enged:

Különben vigyáznunk kell, midőn ítéletet mondunk a könyveket nem író s lytographiákat megtűrő tanárok felett, [... ti.] ez még nem tesz annyit, hogy nem tud könyvet írni, hogy nem érti jól a tárgyát. Gyulai Pál nem irt „irodalom-történelemet”, s még is ki merné mondani, hogy nem érti azt? – Ha nem is nyomat könyvet, lehet annak más oka is mint a tudatlanság (pl. nincs ideje, mint Gyulainak, vagy csak halála utána akarja kinyomatni, mint Horváth Cyrill).⁷⁸

Az, hogy főhősünk filozófiai meritumának legitimációját *már életében* a vélemezett, de a szélesebb szakmai közönség számára hozzá nem férhető kéziratok alkották (melyek előzetese esetleg könyvmatosban keringett), olyannyira hungarikum, hogy felkeltette a korabeli német kultúra érdeklődését is. Legalábbis amikor Horváth megjelent a kor német nyelvű lexikográfiai irodalom egyik csúcsteljesítményének számító

76 Lásd: *Magyar Polgár* (Kolozsvár), 1884 (18):256, (november 6), 4.

77 Lásd pl.: Karl Schuhmann: Stumpfs Vorstellungsbegriff in seiner Hallenser Zeit. *Brentano Studien*, 2000 (9), 63–88.

78 *A Hon. Reggeli kiadás*, 1879 (17):227, (szeptember 20), 2. Porzsolt különbséget tett a litografált önkiadás mint a tudományos nyilvánosság kritikai funkciójának megkezdésére tett kísérlet és a verbatim hallgatói előadásjegyzetek könyvmatos sokszorosítása között (utóbbinak akkor is értelmét látva, ha az tanár saját könyvekkel is a nyilvánosság elé lép). A tárca egyben kijózanítólag arra látszik utalni, hogy Horváth említett litografált művei – a *Magyar Lexikon* által elindított recepciótörténeti tézissel ellentétben – nem magát a keresett filozófiai rendszert tartalmazzák, hanem az utóbbi csoportba esnek. – A hírlapíró és színigazgató Porzsolt már a kecskeméti piarista gimnázium növendékeként találkozhatott az e városban született Horváth kultuszával, akit aztán a budapesti egyetemen folytatott filozófiai tanulmányai során ismerhetett meg személyesen. Porzsolt biográfiájáról lásd Gulyás Pál adatközlését: *Irodalomtörténet*, 1940 (29), 143–144.

Brockhaus-lexikon tizenharmadik kiadásában, ahol így értékelték filozófiai teljesítményeit: „Filozófiai értekezései többnyire történeti-kritikai tartalmúak vagy pedig még le nem zárt rendszerének (konkretizmus) töredékei [...]”.⁷⁹

Horváth furcsa nem-poszthumusz hírnev(ének előszele) még épp időben ért ki a nemzetközi porondra. Amikor az agg filozófus rövid betegséget követően 1884. november 5-én, csütörtökön délelőtt háromnegyed tíz órakor elhunyt, a huszonegyedik századi viszonyainkat megszégyenítő gyorsasággal, már aznap este megjelenő nekrológokban – a fentiek fényében már nem meglepő módon – centrális szerepet kapott a filozófiai kézirat fogalmára alapozott legitimációs stratégia: „Bölcsészeti elveit” Horváth „könyv alakban sohasem hozta nyilvánosságra, [...] magát az egész rendszert kéziratban hagyta hátra”.⁸⁰ Vasárnapra pedig már egészen kézzelfoghatóvá vált a Horváth-féle rendszer materialitása: „[e] mű: az ugynevezett konkretisztikus, vagyis háromegységes filozófiai rendszerre fektetett bölcsélettan, kiadásra készen, tárgymutatóval is ellátva hever szerzője íróasztalában”.⁸¹ Aligha lep meg bárkit, hogy hamarosan bekövetkezett a dezillúzió fázisa (utóbbi epizóddal a magyar filozófia történetírásának nagy tudósgenerációja is foglalkozott),⁸²

79 *Brockhaus' Conversations-Lexikon. Neunter Band (Hede – Kades)*. Dreizehnte[,] vollständig umgearbeitete Auflage. F. A. Brockhaus, Leipzig, 1884, 408 (a lexikon korábbi kiadásának vonatkozó kötetében, ami 1877-ben jelent meg, Horváth még nem szerepelt).

80 *Nemzet. Esti kiadás*, 1884 (3):783, (november 5), 3.

81 *Vasárnapi Ujság*, 1884 (31):45, (november 9), 721.

82 Lásd: Mester Béla: A piarista bölcsélet vége. A rendi hagyomány beolvadása a nyilvánosult filozófiába a XIX. században a pesti egyetemen. In Bárczi Zsófia – Račeková Katarina (szerk.): *Piaristická a neotomistická tradícia / Piarista és neotomista hagyomány* [I.] Univerzita Konštantína Filozofa, Nitre, 2009, 5–16; Mester Béla: A rendszeralkotás terhe. In Bárczi Zsófia – Račeková Katarina (szerk.): *Piaristická a neotomistická tradícia / Piarista és neotomista hagyomány* II. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitre, 2010, 5–18; Mester Béla: A „rendszer terhe” az egyetem és a filozófia kapcsolatában – Horváth Cyrill legendáriuma és tanítványai. In Loboczký János (szerk.): *Az egyetem eszméje az európai eszmetörténeti tradícióban*. (Acta Academiae Agriensis, 38). Eger, 2011, 74–84; Mester Béla: A rendszeralkotás kényszerétől a filozófiatörténet-írásig. In Farkas Attila – Kollár Csaba – Laurinyecz Ágnes (szerk.): *A filozófia párbeszéde a tudományokkal. A 70 éves Tóth Tamás professzor köszöntése*. Protokollár, Budapest, 2012, 241–248. Mester főként Horváth rendszerfilozófiájának poszthumusz recepciójával foglalkozik, ugyanakkor szerinte utóbbi mozgatórugója az volt, hogy a kor metafizikai és externális szerepelvárásaiból fakadó „konstrukciót maga Horváth is mélyen interiorizálta, és beépítette a tanítványaiban tovább élő problémahagyományba” (A „rendszer terhe”, 83; vö. A *piarista bölcsélet vége*, 14. skk.). A jelen írásban vizsgált események közül Mester az Erdélyi-recenzióval foglalkozik (itt ismételném még a 43. lj. köszönet-

azonban korántsem triviális fejlemény, hogy Horváth recepciótörténetének újabb fordulatában ismét csak centrális szerep jutott a filozófiai kézirat fogalmának. Mire az eleinte a Horváth taggá választásának fél évszázados jubileumára (1884. november 8.) készülő Akadémia megszervezte az elhunyt tagja fölötti szokásos emlékbeszédet, éppen az ünnepi szónok, a pályáját premontrei szerzetesként kezdő Pauer Imre (1845–1930) – később Horváth katedrájának örököse a budapesti egyetemen⁸³ – döntötte romokba a Horváth-kultusz épületét: „módomban is volt, hogy a legkisebb részletekig áttanulmányozhassam” a rendtársai őrizte Horváth-hagyatékot, mondta ki a végszót Pauer, „de a kész rendszert nem találtam sehol”, eltekintve egy „rövidke vázlat”-tól, melyet Pauer le is közölt, így determinálva a Horváth-recepció következő szakaszának végítéletét és egyben szövegbázisát.⁸⁴ Innentől, ha egyáltalán szerepet kapott a magyar filozófiatörténet seregszemléiben, Horváth *epitheton ornansa* lett az, hogy „egy új rendszer felállításán [...] dolgozott, amelyet azonban haláláig nem hozott tető alá”.⁸⁵

nyilvánítását): elfogadva T. Erdélyi Ilona véleményét (vö. Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Id. kiad. 909), az Erdélyi által „a Horváth Cyrill készülőlébel lévő rendszeréről írottak” a hegelianizmus vita újrakezdésére tett kísérletként értendő (A rendszeralkotás terhe, 15).

- 83 Pauer 1886-ban nevezték ki, 1889-ben vált rendes tanárrá, s 1916-ban emeritált (lásd: Szentpétery: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. 668).
- 84 Pauer Imre: *Emlékbeszéd Horváth Cyrill a M. T. Akadémia tiszt. tagja felett*. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, III/6). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1885, 18.
- 85 Mészáros András: *A filozófia Magyarországon (a kezdetektől a 19. század végéig)*. Kalligram, Pozsony, 2000, 181. Ezt az értékelést általánosítja legutóbb Mészáros: „a piarista eklektikus filozófia nem tudta felvenni a versenyt a protestáns bölcsészeti innovatív jellegével” (Mészáros András: Diskurzusmodellek a magyarországi filozófia történetében. *Magyar Tudomány*, 2017 (178):7, 819–827, 822). Nem foglalkozik Horváthtal pl.: Percz László: Magyar filozófiatörténet. In Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. (Akadémiai kézikönyvek). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 1146–1172. A magyar filozófia modern történetírói közül Horváthtal a leginkább jóindulatúan, talán még Sándor Pál (1901–1972) bánt, aki, „hogymegértést szerezzünk [Horváth] számára, amiért rendszerének nem kész épületét [...] tudjuk bemutatni”, a marxizmus azon klasszikusaira hivatkozott, akiknél sokszor a monumentalizáló filológiai vállalkozások is csak fragmentumokat tudtak hozzáférhetővé tenni (Sándor Pál: *A magyar filozófia vázlatos története. I. rész (kezdetektől 1900-ig)*. Kézirat [gyanánt]. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968, 236). Ezt a gesztust valószínűleg annak a recepciótörténeti döntésnek a háttére előtt értelmezhetjük, hogy a magyar filozófia marxista történetírása tizenkilencedik század második feléből a saját hagyományának tényleges történeti előzményei (materialisták és protomarxisták) helyett a kreatív filozófiai szempontból igéretesebb általános hegelianus irányt preferálta.

Horváth Cyrill egy korántsem egyedi, ám kifejezetten pregáns példáját nyújtja a filozófiatörténet immanens relevanciakánonja és külső intézménytörténeti kánonja közti diskrepanciának: egyfelől nehéz szerepeltetni őt egy olyan filozófiatörténeti enumerációban, ami az innovatív, a mai filozófiafelfogásunk szempontjából megfogalmazható „hozzájárulásokra” fókuszálna; másfelől Horváth, aki két évtizeden át szolgált a (buda)pesti egyetem filozófiaprofesszoraként és majd’ fél évszázadon át volt az Akadémia filozófus tagja, prominens szerepet kell betöltsön a magyar filozófia minden olyan történetírásában, amely intézmény- és tudománytörténeti szempontokat igyekszik szem előtt tartani. Vajon az előbbi kritérium, vethetnénk fel Horváth védelmében, nem túlságosan anakronisztikus-e? vajon Horváth vélemezett filozófiaimmanens relevanciahiánya nem éppen abban gyökerezhet-e, hogy *a fortiori* ilyen deficienciákat vélhetünk felfedezni ama német filozófiai irány, a hegelianus filozófiai teizmus terén, amihez Horváth kapcsolódott? Ámde nem éppen abban áll-e ennek a korszaknak, a tizenkilencedik századi poszthegelianus akadémiai filozófiának (*Universitätsphilosophie*) a sajátos negatív teljesítménye, hogy láthatóvá tették a filozófiának a klasszikus német filozófia rendszergondolatának összeomlásával bekövetkező, a (természet)tudományok előretörésének külső tényéből származó identitáskrizisét, aminek mindannyian örökösei vagyunk? Másként fogalmazva: Vajon Horváth útkeresésének nem éppen a nyitottsága teszi-e őt érdekes vizsgálódási tárggyá (felekezeti filozófiai szempontból még ezen túlmenően az a tény is, hogy Horváth teista filozófiai útkeresése a neotomizmus megjelenése előtt zajlott)? Horváth intézménytörténeti jelentősége pedig talán még tovább hangsúlyozható, hiszen – amint máshol érveltem a korabeli perspektíva rekonstruálására tett kísérlet keretében⁸⁶ – Horváth, aki az 1870-es évek végéig *de facto* egyedüli filozófiaprofesszorként uralta a filozófia- és tanárképzést, a professzionális magyar filozófusok a *Magyar Philosophiai Szemle* körül gyülekező első generációjának meghatározó vonatkozási pontja volt, akit tehát a magyar kultúr- és tudománytörténet egyik főszereplőjeként, vagy legalábbis ígéretes vizsgálódási területeként kell tekintenünk.

86 Lásd: Peter Andras Varga: Who Were the First Modern Professional Philosophers in Hungary? The Authors of the Journal *Magyar Philosophiai Szemle* (1882–1891). In Béla Mester – Rafał Smoczyński (szerk.): *Lords and Boors – Westernisers and ‘Narodniks’*: *Chapters from Polish and Hungarian Intellectual History*. Research Centre for the Humanities, Institute of Philosophy – Gondolat Publishers, Budapest, 2020, 135–170, 154 skk.

A jelen írás azonban Horváth egy másik érdemét szerette volna előtérbe állítani a Horváth saját kéziratkezelési praxisától a korabeli magyar filozófia intézményteremtési erőfeszítésein át a publikus percepcióig és annak litografált fantáziáiig terjedő vizsgálódásával: főhősünk *volens-volens* a filozófiatörténet egy nagyon modern felfogásmódjának pregnáns példájává vált annak a szerepnek a révén, amit a filozófiai kézirat fogalma játszott Horváth pozitív és negatív előjelű recepciójában a kortársak és az utókor számára, sőt Horváth saját filozófiai szerepfelfogásában is. Annál is inkább, mivel – Horváth történetének sokadik csavarjaként – főhősünk hagyatéka valójában egyáltalán nem szegény kiadatlan kézirat anyagban (amint abba Székér Barnabás tanulmánya enged bepillantani jelen folyóiratszámomban),⁸⁷ sőt a Horváth-hagyatékot a kiadatlan filozófiai műkéziratoldalak (nem levelezés) számát tekintve hazánk egyik leggazdagabb fennmaradt anyagának kell tartanunk a tizenkilencedik és a huszadik századot tekintve – csak éppen egy *Filozófiai rendszerem* feliratú, „tárgymutatóval” is ellátott kéziratcsoport nem található benne.⁸⁸

87 Székér Barnabás: „...csak csupa jegyzet és tanulmány?” *Horváth Cyrill SchP (1804–1884) hagyatéka levéltáros szemmel*. A jelen lapszámomban.

88 „A nagy halmaz kézirat-csomag”-ról Pauer (*Emlékbeszéd*, 18) és az ő nyomdokán járó historiográfiai hagyomány is beszámol, azonban Pauer a Horváth-hagyatékot olyan sikeresen fonta körbe a rendszertelenség vádjával, hogy azt 1884–1885 óta lényegében senki sem érintette (Székér Barnabás szóbeli tájékoztatása). További kutatás feladata azt megállapítani, hogy Horváth kiadatlan autográf művei milyen módon értelmezhetők és értékelhetők a tizenkilencedik századi poszthegeliánus német akadémiai és felekezeti filozófiák útkereséseinek, illetve a Horváth halálát övező muzealizációs erőfeszítések kontextusaiban.